

УДК 373.31;37.064.3

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ДЕФІНІЦІЇ «КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»

Толкачова А.С.

Бердянський державний педагогічний університет

У статті розглянуто позиції вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо суті спілкування як педагогічної проблеми. Визначено термінологічні складові дефініції «комунікативна компетентність». Охарактеризовано різні підходи щодо комунікативних здібностей молодших школярів, під якими розуміється комплекс індивідуально-психологічних якостей особистості соціальної спрямованості. Розкрито сутність та вивчено особливості прояву комунікативного потенціалу особистості. Виділено три рівні сформованості комунікативної компетентності в учнів початкової школи.

Ключові слова: спілкування, комунікація, комунікативна взаємодія, комунікативний потенціал, комунікативна культура, особистість, комунікативний процес, компетентність, комунікативна компетентність.

Постановка проблеми. Спілкування спрямоване на реалізацію відносин між людьми, метою яких є формування взаєморозуміння, вплив на знання, погляди, ставлення, почуття та інші прояви кожного з партнерів. Людина стає особистістю в результаті взаємодії та спілкування з іншими людьми, що відбувається впродовж усього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі (Н. Казаринова, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Мусатов, В. Погольша, Є. Руденський, Р. Якобсон, Я. Яноушек та інші) поряд з поняттям «спілкування» часто використовуються поняття «комунікація» та «комунікативна діяльність». Універсальні системи комунікації розробляли (А. Добрович, Г. Кучинський, Г. Лассвел, Ю. Лотман, К. Шеннон, Р. Якобсон).

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає у визначенні та обґрунтуванні теоретико-методичних основ проблеми «спілкування», «комунікація», «комунікативна діяльність», «комунікативна компетентність».

Виклад основного матеріалу. Згідно з поглядами О. Злобіної, розвиток потреби в спілкуванні відбувається протягом життя людини. На всіх вікових етапах комунікативна потреба є необхідним компонентом системи потреб особистості. Участь людини в різних видах діяльності, входження її в різні спільноти зумовлюють диференціацію потреби в спілкуванні, формування цілого класу комунікативних потреб особистості. Задовольняючи комунікативну потребу, людина залучається до різноманітних систем взаємовідносин, оволодіваючи при цьому соціальним досвідом [1, с. 48].

У традиційній методиці розвитку мовлення А. Гончаренко виняткового значення надає показником оволодіння мовними засобами, таким формальним характеристикам, як звуковимова, лексичний запас, граматична правильність. Ці засоби, на думку дослідниці, слід розглядати як попередній етап для успішної мовної взаємодії з партнерами в спілкуванні [4, с. 12–15]. Водночас наголошується на тому, що становлення мовленнєвої особистості відбувається не в лінійній

послідовності (оволодіння звуком, граматично правильним мовленням, зв'язним висловлюванням, розширення словника), а в комплексному розвитку всіх компонентів мовлення. Його вінцем є комунікативна компетентність – здатність користуватися рідною мовою як засобом мовленнєвої взаємодії в товаристві людей, знаходити своє місце серед них, розуміти їх і бути зрозумілим, узгоджувати власні бажання з намірами інших учасників спілкування [4, с. 12–15].

Отже, А. Гончаренко робить висновок про те, що розвиток комунікативної компетентності починається з набуття дитиною вміння встановлювати контакт із партнером у спілкуванні, дотримуючись усталених правил етикету, шляхом спостереження та наслідування прикладів спілкування оточуючих, а також на основі безпосередньої участі в актах комунікативної взаємодії з іншими людьми [4, с. 12–15].

Цю думку підтримує С. Іванова, яка вважає, що саме засвоєння та закріплення звуків, лексичних та граматичних мовних навичок не замінить уміння чути й розуміти іншого, висловлювати свою думку, домовлятися – тобто спілкуватися [7, с. 14–15].

За словами М. Ночевника, у людей, які тільки збираються вступити в спілкування між собою, складаються конкретні передумови для «випереджувальної комунікації». Це стосується не мовної спільності, а нормативно-ціннісної системи того суспільства, в якому відбувається їхня життєдіяльність. «Передбачаючи норми, яких дотримується у своїй поведінці мій майбутній співрозмовник, цінності, яким він підпорядковує свої життєві цілі і завдання, які мисленнєво прогнозує напрям, якого може набути наш з ним діалог» [12, с. 12]. Тобто, ще до знайомства з людиною, до зустрічі з нею індивід, знаючи її соціальні ролі, очікує від неї певних дій. Ці очікування (експектації) можуть виправдовуватися, збігатися з реальністю, а можуть значно відрізнятись від неї і навіть призводити до конфліктів. У будь-якому випадку соціальні очікування випереджають реальний контакт між людьми, постаючи у вигляді своєрідної системи передумов спілкування. Формуючись спочатку на основі певного набору норм і цінностей, які складають зміст тієї чи іншої соціальної ролі, вони конкретизуються поглибленням знайомства з реальною людиною [12, с. 12–13].

Отже, розуміти один одного – означає не лише правильно сприймати слова і жести, а й правильно тлумачити соціальні експектації – вимоги, очікування, з якими партнери по спілкуванню зустрічається.

Звертаючись до вивчення мовленнєвого спілкування дітей, А. Арушанова констатує, що формування комунікативної здібності охоплює два напрями – оволодіння мовою та вміння використовувати її для цілей спілкування в різноманітних комунікативних ситуаціях. Уміння використовувати мову для цілей спілкування, на думку вченої, полягає в умінні будувати розгорнутий текст та встановлювати інтерактивну взаємодію. Вона включає: вміння почати розмову, повернути увагу співрозмовника, підтримати розмову, змінити тему за потреби, проявити розуміння та взаєморозуміння, поставити запитання, відпові-

сти, висловити побажання, згоду або незгоду, закінчити розмову [2, с. 114].

До розгляду сутності спілкування в контексті концепції універсальних навчальних дій звертається Є. Набіулліна, вирізняючи в його складі такі базові компоненти: потреба дитини в спілкуванні з дорослими та однолітками; володіння певними вербальними і невербальними засобами спілкування; позитивне ставлення до процесу співробітництва; орієнтація на партнера по спілкуванню; вміння слухати співрозмовника [11].

Дослідженню комунікативної успішності молодших школярів присвячено працю І. Гришанової. Основними параметрами комунікативної успішності для дітей цієї вікової категорії визначено: когнітивний, поведінковий, емотивний [5].

Отже, комунікативна успішність як передумова ефективного спілкування постає тут як сукупність здатностей, що ними має володіти молодший школяр. Такий підхід дає змогу не лише діагностувати наявність/відсутність у дитини необхідного рівня комунікативних здатностей, а й проводити послідовну роботу щодо їх формування.

На думку Ж. Максименко, комунікативна успішність – це інтегративне особистісне утворення, яке поєднує в систему знання людини про себе та суспільство, вміння, навички поведінки, ставлення, що проявляються в особистісних якостях, мотивації, ціннісних орієнтаціях [9, с. 9].

Сучасний рівень розвитку психолого-педагогічної науки свідчить про те, що в поведінці людини багато чого виникає на основі спостереження за поведінкою іншого, програвання в уяві можливих комунікативних ситуацій, у процесі яких відбувається регуляція комунікативних дій. Тому, чим більше дитина має можливостей для спілкування з дорослими та однолітками, особистісні якості і поведінка яких можуть бути охарактеризовані як гуманістичні, тим більша вірогідність того, що вона буде поводитися таким же чином [3, с. 33].

Аналогічно думки дотримуються й інші дослідники. Наприклад, Л. Петровська відзначає, що навчитися спілкуванню можна, лише спілкуючись [13, с. 37]. Спостереження за комунікативною взаємодією дає не лише можливість «тренування» набутих пізнавальних засобів, а й сприяє оволодінню засобами регуляції особистої комунікативної поведінки. Зокрема, процес спостереження дозволяє виявити систему правил, керуючись якими люди організують свою взаємодію. Спостерігач може, орієнтуючись на результат взаємодії, зрозуміти, які правила сприяють, а які перешкоджають успішному перебігу комунікативних процесів. Це може послужити основою формування особистої системи «правил ефективної комунікації» [13, с. 10].

Проектування власного життя, яке охоплює поступову реалізацію життєвого сценарію, оволодіння необхідними знаннями, вміннями і навичками, на переконання О. Тюпті, означає опанування мистецтвом жити, у процесі якого людина залучається до певного виду діяльності, вступає у відносини з іншими членами суспільства. Починаючи з найпростіших соціально-психологічних взаємин, безпосереднє міжособистісне спілкування між людьми

становить специфічну систему стосунків, яка відрізняється від ставлення людей до природи, культури [8, с. 47]. Звідси робиться висновок, що особистість характеризується не тільки практично-творчою і пізнавальною, а й комунікативною активністю, яка визначається формами і мірою її участі в спілкуванні з іншими людьми. Необхідність у спілкуванні розглядається як одна з найважливіших соціальних потреб, яка з розвитком особистості розширюється і поглиблюється за формою та змістом. Це зумовлено тим, що міжособистісні відносини як вияв соціальної активності особистості містять у собі можливість вибору різноманітних варіантів поведінки, різних способів діяльності, адекватних конкретним суспільним відносинам і тим умовам, за яких вони реалізуються. Беручи до уваги такі ідеї, О. Тюття акцентує увагу на комунікативній культурі особистості, під якою розуміє усвідомлення нею характеру власних потреб і ціннісних орієнтацій, техніки вербального та невербального спілкування, своїх перцептивних умінь, здатність сприймати навколишніх без «систематизованих сліпих плям», своїх можливостей у розумінні норм та цінностей інших соціальних груп і культур, власних почуттів та станів у зв'язку з впливом факторів навколишнього середовища [8, с. 284].

До окреслення основних ознак комунікативної культури звертається В. Мерлін, характеризує її як надсистему у сфері комунікації, інтегративну якість особистості, в основі якої – знання, норми, цінності особи, які проявляються в спілкуванні та світоставленнях у процесі співробітництва з іншими людьми і складають ядро її актуалізованих рис. До структури комунікативної культури особистості він відносить комунікативно-особистісний потенціал особистості, а також такі інтегральні комунікативні властивості, як комунікабельність, контактність, комунікативна сумісність, перцептивні здібності, переважання кооперативного стилю взаємодії в соціальному контактуванні, мотивація саморозвитку комунікативної культури, комунікативні знання і вміння, комунікативні здібності, діалогічна (на ґрунті досягнення розумного консенсусу) спільна відповідальність, моральність, взаєморозуміння [10, с. 26].

На думку С. Сарновської [14], саме спілкування є визначальною ознакою соціальності як на рівні соціуму, так і на рівні окремого індивіда. Взаємодія є головним компонентом не лише структури суспільних відносин, а й соціального світу людини, який також будується на відносинах спілкування. Цей процес органічно включає в себе як комунікативну функцію, тобто можливість обміну інформацією, так і інтерактивну, тобто здатність взаємовпливу суб'єктів протягом їхніх контактів. Дослідниця розкрила зміст поняття «комунікативна культура», під яким розуміє специфічний прояв суспільної культури, з якою вона пов'язана генетично, змістовно, ієрархічно [14, с. 14].

До вивчення проблеми формування комунікативної компетентності молодших школярів звертається Т. Пікуліна, акцентуючи на важливій ролі в цьому процесі мовної освіти, яка має забезпечити розвиток в учнів культури

мовленнєвого спілкування, засвоєння мовленнєвого етикету та етичних норм спілкування [15, с. 37–42]. Ґрунтуючись на результатах емпіричного дослідження, Т. Пікуліна виділяє три рівні сформованості комунікативної компетентності в учнів початкової школи, характерологічними ознаками яких названо: для високого рівня – наявність стійких мотивів спілкування з дорослими й однолітками, частота контактів, ініціативність, активність взаємодії з людьми, що набуває прояву у формах емоційно-особистісного, ситуативно-ділового та позаситуативного спілкування, розвиненість і різноманітність побудови мовлення в діалозі й монологі, наявність творчих розповідей; для середнього рівня – ситуативність проявів особистісних, ділових і пізнавальних мотивів спілкування з дорослими й однолітками, які не стали стійким, стабільним механізмом, що спонукає до особистої ініціативи під час залучення до мовленнєвої взаємодії, одноманітність побудов і форм мовленнєвих висловлювань, несформованість елементів творчої уяви, фантазії, прогнозування; для низького рівня – відсутність мотивів спілкування з дорослими й однолітками, труднощі під час вступу в контакт, комунікативно-мовленнєві дії без аналізу ситуації спілкування, низькі мовні характеристики, однотипність побудови фраз, відсутність творчої розповіді [15, с. 42].

На комунікативних здібностях молодших школярів як підґрунті їх соціальної адаптації зосереджує увагу К. Зайцева [6]. На її думку, основною проблемою в теорії комунікації в умовах сьогодення є формування такої особистості, яка бере участь у всіх видах комунікації, здатна сприймати і створювати мовленнєві тексти. Формування такої особистості, як вважає К. Зайцева, відбувається «завдяки розвиненим комунікативним здібностям, що є найбільш соціально значущими для реалізації і розвитку людини» [6, с. 17]. До структури таких здібностей вона відносить: комплекс індивідуальних особливостей людини; знання норм і правил спілкування; сукупність умінь і навичок; орієнтування в умовах спілкування; правильне планування власного мовлення; добір адекватних засобів спілкування для передачі інформації; вміння забезпечувати зворотний зв'язок; культуру діалогу, монологу, а також моральне та естетичне спілкування з людьми [6, с. 22].

Конкретизуючи комунікативні здібності молодших школярів, К. Зайцева розуміє під ними «комплекс індивідуально-психологічних якостей особистості соціальної спрямованості (контактність, емпатійність, доброзичливість); знання, вміння та навички соціально-комунікативної діяльності (знання законів безконфліктного спілкування з оточуючими, навички культури поведінки, вміння швидко орієнтуватися в знайомій і незнайомій ситуації тощо); бажання-потреба вступати в соціально-комунікативну діяльність; вміння аналізувати й адекватно оцінювати соціально-комунікативні ситуації та відслідковувати свій стан у ділових та особистісних контактах з оточуючими» [6, с. 9].

Ґрунтуючись на результатах теоретико-прикладного дослідження, Ю. Аникеева відзначає, що рівень комунікативних здібностей, які міс-

тять комунікативні вміння і володіння техніками спілкування, детермінований загальною спрямованістю особистості, індивідуально-типологічними властивостями (екстраверсія, нейротизм), а також особистісними характеристиками й особливостями психічних станів (тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність).

Вагомий внесок у розкриття сутності комунікації та комунікативної діяльності зробили дослідники дальнього зарубіжжя. В основу більшості робіт, присвячених розгляду цих питань, покладено вчення про комунікаційний канал, яке досліджує процеси передачі інформації, розкриває найбільш загальні причини інформаційних переколючень, що веде до виникнення непорозу-

міння, розмежованості людей, їхнього відчуження, конфліктності взаємин.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що в науковій літературі не існує однозначного погляду на сутність понять «спілкування», «комунікація», «комунікативні здібності», «комунікативна культура» в одних випадках вони ототожнюються, в інших робляться намагання провести між ними межу, відокремити спілкування і комунікацію за сукупністю відмінних ознак. Пропонована стаття не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми. У подальшому планується дослідити проблему формування комунікативної компетентності учнів молодшого шкільного віку.

Список літератури:

1. Абрамович С. Д. Мовленнева комунікація: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарьова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.
2. Арушанова А. Г. Речь и речевое общение детей: книга для воспитателей детского сада / А. Г. Арушанова. – М.: Мозаика-Синтез, 1999. – 272 с.
3. Берулава М. Н. Принципы гуманизации образования / М. Н. Берулава // Гуманизация образования: международный журнал по педагогике и психологии. – 2001. – № 1. – С. 15–35.
4. Гончаренко А. Комунікативна компетентність – головна мета / А. Гончаренко // Дошкільне виховання. – 2008. – № 7. – С. 12–15.
5. Гришанова И. А. Коммуникативная успешность младших школьников (Теоретический и практический аспекты): монография / И. А. Гришанова. – Москва–Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2006. – 136 с.
6. Зайцева К. П. Формирование коммуникативных способностей младших школьников в учебно-воспитательной деятельности как основе их социальной адаптации: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Зайцева Ксения Павловна. – Магнитогорск, 2011. – 188 с.
7. Іванова С. Мовленнева спілкування на заняттях / С. Іванова // Дошкільне виховання. – 2003. – № 2. – С. 14–15.
8. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / [ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін.]. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.
9. Максименко Ж. А. Особенности структурных компонентов Я-концепции коммуникативной успешности личности: автореф. дис. на соискание наук, степени канд. психол. наук: спец.: 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Ж. А. Максименко. – М., 2008. – 24 с.
10. Мерлин В. С. Индивидуальный стиль общения / В. С. Мерлин // Психологический журнал. – 1982. – № 4. – С. 22–34.
11. Найн А. Я. Педагогические инновации и научный эксперимент / А. Я. Найн // Педагогика. – 1996. – № 8. – С. 9–14.
12. Нейумин Я. Г. Модели в науке и технике: история, теория, практика / Я. Г. Нейумин; под ред. Н. С. Соломенко. – Л.: Наука, 1984. – 189 с., с. 11.
13. Петрович Ж. В. Дитина у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія / Жанна Василівна Петрович. – Рівне: видавець О. Зень, 2010. – 368 с.
14. Сафина З. Н. Социально-педагогические условия преодоления одиночества у учащейся молодежи: дис. ... канд. пед. наук: специальность 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Сафина Зульфия Нурмухаметовна. – Казань, 1996. – 177 с.
15. Подласый И. П. Курс лекций по коррекционной педагогике / Иван Павлович Подласый – М.: «Владос», 2003. – 352 с.

Толкачева А.С.

Бердянский государственный педагогический университет

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ДЕФИНИЦИИ «КОМУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ»

Аннотация

В статье рассмотрены позиции отечественных и зарубежных исследователей относительно сути общения как педагогической проблемы. Определены терминологические составные дефиниции «коммуникативная компетентность». Охарактеризованы разные подходы относительно коммуникативных способностей младших школьников, под которыми понимается комплекс индивидуально психологических качеств личности социальной направленности. Раскрыта сущность и изучены особенности проявления коммуникативного потенциала личности. Выделено три уровни сформированности коммуникативной компетентности у учеников начальной школы.

Ключевые слова: общение, коммуникация, коммуникативное взаимодействие, коммуникативный потенциал, коммуникативная культура, личность, коммуникативный процесс, компетентность, коммуникативная компетентность.

Tolkacheva A.S.

Berdyansk State Pedagogical University

COMPONENTS OF TERMINOLOGY DEFINITION OF «COMMUNICATIVE COMPETENCE»

Summary

In the article positions of domestic and foreign researchers are considered in relation to essence of intercourse as pedagogical problem. Terminology component definiciei is certain «communicative competence». Different approaches are described in relation to the communicative capabilities of junior schoolboys under which a complex is understood individually psychological qualities of personality of social orientation. Essence is exposed and the features of display of communicative potential of personality are studied. It is selected three levels of formed of communicative competence for the students of initial school.

Keywords: intercourse, communication, communicative cooperation, communicative potential, communicative culture, personality, communicative process, competence, communicative competence.